

Їмені імена гідні пантеону славетних

(до 70-річчя трагедії 1937 року)

Василь Шендеровський
доктор фіз.-мат.наук,
професор,
головний науковий
співробітник
Інституту фізики
НАН України,
м. Київ

“Я любив Вас усіх, та найбільше любив Україну, певно, в цьому і є та найважча провина моя”.

Ці слова вистраждані долею стількох синів і дочок української землі, що не злічити тих яворин, які мали б зрости на кожній, навіть відомій нам, могилі.

Як непросто пояснити молодій людині сьогодні, що за любов до рідної землі, до своєї рідної мови, до України, за пісню, за квіти, покладені до пам'ятника Тарасові Шевченку, людину могли позбавити волі, а то й життя. І було все це не так уже і давно. Починалося ще за царських часів, а набуло особливого поширення за радянської доби. Мільйони українців було репресовано і вивезено до Сибіру і Казахстану.

Задум написати книгу про українських вчених, знищених більшовицькою Москвою, виник ще наприкінці 1960-х років у Науковому товаристві ім. Тараса Шевченка в Чикаго, до 30-річчя процесу Спілки Визволення України. Попри “непередбачені і несподівані труднощі”, як зазначено в передмові до збірника, він побачив світ 1962 року як окремий том (CLXXIII) Записок Наукового товариства ім. Тараса Шевченка.

Читати цю книгу навіть сьогодні не можна, як колись писав В. Винниченко, “без брому”.

Скільки українського цвіту було знищено за безкомпромісне ставлення до ідеї самобутності української культури, історичного минулого, любові до рідної землі та мови.

“Не забути, не забувати — це якраз те, що єднає живих із тими, хто за обрієм”. Саме до цього змагали автори статей, вміщених до збірника. Згадаймо їх. *Наталя Полонська-Василенко* — “Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків”, в якій автор намагається підвести підсумки втрат історичної науки в Україні під радянською владою. В концтаборах, на каторжних працях знищено людей, якими могла пишатися кожна держава. Лише незначну кількість імен із репресованих істориків, етнографів, археологів, мистецтвознавців та економістів наведено в додатках до статті *Наталі Полонської*.

Знищення передової інтелігенції в Україні відбувалося під лозунгом боротьби з українським буржуазним націоналізмом. 1933 року *Й. Сталін* оголосив місцевий націоналізм основною загрозою для Советського Союзу. А професійний революціонер *В. Ленін* явно недоброзичливо ставився до інтелігенції, що відобразилося в його листі до *Горького*: “...на деле это не мозг, а говно”.

Сучасні мрійники, які ратують за відновлення комуністичної партії, чомусь не згадують про ті мільйонні жертви ні в чому не винних людей, страчених цією партією.

“1937 року нарком внутрішніх справ Єжов видав погоджений зі Сталіним наказ № 00447, згідно з яким за чотири місяці необхідно було репресувати 268950 осіб, з яких 75950 осіб одразу ж розстріляти...”, — читаємо ці страшні рядки в матеріалах Всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору 1937 р. “Злочин без кари” (Київ, “Stylos”, 1998 р.).

Масові репресії планувалися постановами ЦК ВКП(б) за підписами Сталіна. **Нищили практично всю українську еліту, українську науку**, а натомість вирощували покірну, обмежену, без роду і племені радянську людину. Чистки та репресії проти українських вчених проводились, в основному, впродовж двадцяти років, від

1920 до 1938 року включно, набуваючи характеру справжнього терору в 1933—34 роках та в 1937 році, коли на честь 20-ої річниці Жовтневого перевороту було знищено цвіт інтелігенції України. Так, наприклад, знищено практично усю школу археологів, про що йдеться у статті *М. Міллера* “Доля українських археологів під Советами”, поданій у збірнику. Нищення української культури комуністичним режимом було тотальним. Це стосувалося не тільки людей, як зазначає *Богдан Кравців* у статті “Розгром українського літературознавства 1917—1937 рр.”. Водночас було намагання вбити їхні погляди та ідеї — викресленням їхніх прізвиськ і назв творів із наукової пам’яті й свідомості, а також із бібліографічних та історіографічних покажчиків.

Події 1917 року, спроба відновлення української державності, залишили, за словами поета, окраденою не тільки Україну, а й її мову. Про діяльність українських мовознавців та стан справ в українському мовознавстві у 1920-х роках пише у своїй статті *Юрій Шевельов*.

Прикладом нищення найвидатніших постатей українського відродження є ім’я духовного провідника широких мас *Сергія Єфремова*, про якого пише *Марія Овчаренко* у статті “Сергій Єфремов як літературознавець”. У історії він записав своє ім’я як першорядний знавець української мови й літератури, як історик літератури й літературний критик, як блискучий публіцист, редактор низки часописів та журналів і, поза всяким сумнівом, як видатний громадсько-політичний та державний діяч.

І навіть сьогодні варто нагадати слова Сергія Єфремова, які наводить *Марія Овчаренко* наприкінці своєї статті: “*І навіть розп’яте слово скільки завдавало смертельних ударів гнобителям і до ганебного стовпа прикутий Дефис навіки тріумфує над переможцями на чашинку... Історія саме українського письменства скільки прикладів дає на цю непобориму живого слова силу, перед якою не змогли кінець-кінцем встояти вінценосні деспоти з усією їх потужною системою людовладства*”.

Незнищеними, непоборени імена кращої верстви українського народу не повинні бути забутими, бо лише тоді український народ матиме майбутнє.

Логічним продовженням низки статей, вміщених у збірнику на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою, вважаємо більшість нарисів про славетних українських природознавців та культурних діячів, поданих у книгах “Нехай не гасне світ науки” (перша книга у двох виданнях 2003—2004 роки, друга — 2006 рік, загальним накладом близько десяти тисяч примірників). В книзі йдеться про творців науки і культури, незаслужено замовчуваних і свідомо вилучених більшовицьким режимом з енциклопедичних видань, шкільних, інститутських та університетських підручників, і вкотре переймаєшся душевним болем за знищений український інтелект, за понівечену націю. Можливо, ця книга буде невеличкою частинкою такої необхідної нинішньому українському загалу книгам’ятника на пошану учених, діячів культури, державних будівничих, знищених комуністичним режимом.

Гортаючи сторінки книги “Нехай не гасне світ науки”, згадаймо у цій статті декого з них. *Микола Василенко* — активний діяч на терені просвіти й організації науки в Україні. Він був сподвижником *Володимира Вернадського*, який згодом у своїх споминах напише: “*У нього (Василенка) першого виникла думка про створення Української Академії*”.

На жаль, ім’я Миколи Василенка — українського історика держави і права, громадського і політичного діяча,

професора, дійсного члена УАН з 1920 року, члена НТШ й багатьох інших наукових товариств було на довгий час викреслено з історії української науки. Його було заарештовано 1923 року з інкримінуванням причетності до білогвардійської організації “Київський Центр Дій”, головним у діяльності якого вбачалося знищення диктатури Комуністичної партії... Вирок суду: чотирьох осіб засуджено до страти, а велику групу (до якої ввійшов і Василенко) — до десятирічного ув’язнення...

Археолог *Федір Вовк*. Ще одне ім’я вченого світового виміру — забудьте, а згодом зачислене до сонму “буржуазних націоналістів”. Його останки лежать у чужій землі, десь на Гомельщині, а може й слід його могили уже щез...

“*Михайло Кравчук* — найталановитіший алгебраїст нашого століття”, — так сказав про нього не менш славетний українець *Микола Боголюбов*. Але цьому математику довелося померти на Колимі й навіки залишитися у колимській мерзлоті, поряд з тисячами знаних і незнаних, закатованих і убитих, українців і неукраїнців. І це лише тому, як довідуємося зі слідчої справи Кравчука, що його ота страшна сталінська машина звинуватила у шпигунстві: “*Признаков шпionaжа, вольного или невольного, не могу найти в своей работе. Признав себя националистом, я не могу отказать себе в праве любить свою родину и не наносит ей ущерб таким гнусным способом, как шпионаж*”...

Цікаво тут зазначити, що отими “польськими запроданцями”, з якими спілкувався Кравчук, були *Мирон Зарицький* — один із фундаторів української математичної культури на західноукраїнських землях та *Микола Чайківський*, якому Кравчук допоміг влаштуватися заступником директора Інституту математики в Києві. Про академіка Кравчука письменник *Євген Сверстюк* сказав так: “... Для багатьох поколінь він залишиться образом українського інтелігента, який витримав протистояння страшній системі комуністичного насильства, олжі і зневаження особи. Він заплатив життям за збереження лиця”.

Не менш значимим ім’ям у науці є *Агатангел Кримський* — вчений, орієнталіст-сходознавець, письменник, історик української мови та літератури, дослідник фольклору, унікалька постань в історії української науки — поліглот, знавець понад 50-ти мов, чудовий перекладач з багатьох мов іранської і тюркської мовних груп. Як орієнталіст Кримський є автором цінних наукових праць з ісламу, історії та літератури арабів, турків і персів. Ось лише невеликий перелік його фундаментальних праць: “Історія мусульманства”, “Історія арабів і арабської літератури світської і духовної”, “Історія Персії та її письменства”, “Хафиз та його пісні”, “Перський театр”, “Історія Туреччини та її письменства” (4 томи), а ще полемічні статті про українську мову, словники...

Але і цю людину не обминула м’ясорубка НКВС. У 1931—33 роках всі установи, що мали будь-яке відношення до орієнталістики, були ліквідовані, а співробітники ув’язнені або заслані... Самого академіка не знищили фізично, його почали нищити морально... І все ж 20 липня 1941 року Агатангела Кримського разом з *Кирилом Студинським* безпідставно заарештовують.

Його відправлено до в’язниці у далекий Казахстан, де він і загинув 25 січня 1942 року. Доля академіка Кирила Студинського й досі невідома.

Не піддався, не обмовив ні себе, ні товаришів — достойно доніс свій тяжкий хрест на Голгофу Агатангел Кримський.

Сумна доля й іншого великого вченого, патріота, неперевершеного знавця рослинного світу планети Земля академіка ВУАН *Володимира Липського*. Вся його багатогранна діяльність була спрямована на служіння своєму народові, своїй Батьківщині. Його подорожі на всі континенти планети дали можливість йому особисто відкрити і описати 4 нові для науки роди і понад 220 видів рослин та їхніх різновидів, зібрати величезні колекції для природничих музеїв...

І ось ця людина, будучи президентом ВУАН, 1928 року добровільно вирішує залишити цю посаду. На арені тодішньої ботанічної науки панував *Трохим Лисенко*. *Причини такого вчинку Володимира Липського можна зрозуміти з листа, написаного до Володимира Вернадського у 1925 році: "Я дивлюсь на більшовицький рух як на велике нещастя. В їхньому середовищі відкривається рідкісний в історії обурливий вплив на життя людей великих злочинців і великих грішників. Убивці, злодії, грабіжники. Люди з цього оточення впливають на життя Росії і всього світу..."*. Ось так.

Можливо треба задуматися нам сьогодні і про слова великого українця, академіка Володимира Вернадського. Зокрема, він писав Липському: "Я думаю, що Ви мудро поступили, відказавшись від Києва, коли не вільні були у добірі помічників...".

Згодом могилу вченого в Одесі з надгробним пам'ятником, який поставили діти батькові, у 1950-х роках було зруйновано...

Сьогодні відкриваються архіви й джерела, з яких нам черпати і черпати правду про самих себе, про свій народ і його кращих синів, і варто задуматися, — невже це все про нас? Невже й справді колесо історії так безжально прокотилося по нашій генетичній пам'яті, що ми так багато забули?

Прочитайте бодай одну книгу "Українська еміграція" *Симона Наріжного* і ви відчуєте героїчний чин цієї людини у справі збереження національної спадщини праці незліченних колективів, інститутів, громад, спілок, видавництв, окремих українських вчених, які, живучи в різних державах світу, дбали про творчий потенціал, про обличчя України.

А ті свідомі українці, що залишалися в підневільній Радянській Україні, закінчували свій земний шлях, як правило, на Соловках, у Сандормосі, в Биківні. Не оминула ця сумна доля і великого українського вченого *Євгена Оппоківа*. Його ім'я також значиться у списку невинно убієнних 11 листопада 1937 року у лісах біля селища Биківні. Як міг не потрапити у жорна радянської каральної машини академік, меліоратор Євген Оппоків, адже він був творцем київської школи гідрологів, першим директором Інституту водного господарства України. 1929 року обраний академіком Академії наук УРСР, а 1937 року його арештовують за наклепницьким доносом, звинувачують у шпигунській діяльності і розстрілюють ще до винесення вироку...

Така гірка правда про цю непересічну особистість в українській науці, про людину, під чийм керівництвом провадилися гідрологічні дослідження у зв'язку з будівництвом Дніпрогесу та електрифікації України...

Так, **листопад 1937-го року — це чорний місяць розстріляного відродження України, "... більшовику розстріляли в урочищі Сандормох на околиці Медвежогорська, що в Карелії, і закопали 515, доставлених із Соловецької тюрми, з них — 189 синів і дочок України. Серед розстріляних були академики, професори, відомі українські письменники"**, — читаємо в книзі "Злочин без карі" (Київ, 1998 р.).

Було розстріляно і академіка ВУАН від 1929 року *Степана Рудницького*, який створив українську національну географію українських земель. Він належав до грона великих вчених-географів, девізом життя яких було: *"В огонь підемо, горіти будемо, але від своїх переконань не відмовимось"*.

Цією плеядою міг би пишатися будь-який народ: академики *Степан Рудницький, Юрій Полянський*, професори *Герінкевич* та *Кубійович*, доктори *Дольницький* та *Іваничук*. Більшість із них пройшли дорогами ГУЛАГу. А починалося все із великого бажання творити для свого народу. І коли Степанові Рудницькому, вже визнаному вченому з географії України, 1926 року було запропоновано Наркомом освіти УРСР переїхати в Радянську Україну і започаткувати діяльність Українського науково-дослідного інституту географії у Харкові, він охоче цю пропозицію прийняв. Згодом він стає академіком ВУАН, очолює три найважливіші географічні заклади Академії наук: кафедру географії ВУАН, Комісію краєзнавства та Музей антропології і етнографії імені Федора Вовка, очолює відділення Харківського інституту географії в Києві... Але титанічну працю вченого було перервано в січні 1934 року за доносом і звинуваченням у контрреволюційній діяльності.

Та хіба могло бути інакше, коли вчений у своїх працях писав таке: *"Україна — це передусім велика Європейська держава... Як держава, Україна є суб'єктом міжнародного права, а, отже, є самостійною політичною одиницею на карті світу. Її державна територія обмежена міжнародно визнаними кордонами, які є недоторканими. В історичному процесі державотворення державна територія часто змінювалася. Але основним правилом було наближення за обрисами державної території до української національної території"*.

Ця розлога цитата наведена нами ще й з тією метою, щоб на цей висновок вченого звернули увагу наші політики сьогодні, коли наша незалежна українська держава вирішує питання відновлення кордонів після розпаду Радянського Союзу.

Засуджено вченого Степана Рудницького до 15-ти років. Розстріляно вже 3 листопада 1937 року.

Розстрілювали всіх, хто не хотів перейти на служіння до антиукраїнської влади, хто не погоджувався бути перетягнутим до наукових центрів Москви, Петербурга та інших міст Росії. Врятувалися ті, кому вдалося утекти за кордон і вже там розкривати свій творчий потенціал. Згадаймо хоча б всесвітньо відомого вченого мікробіолога, засновника загальної та ґрунтової мікробіології киянина *Сергія Виноградського*, 150 літ від дня народження якого нещодавно виповнилося. Він вимушений був емігрувати з Одеси на початку 1920-х років. Досліджуючи цей період життя вченого, натрапляємо на таку інформацію: *"...літом та восени 1920 року, беручи, крім звичайних форм боротьби з контрреволюцією та спекуляцією, ще одним із мотивів було викорінення польських та українських "змов" ... одеська "надзвичайка" знищила не менше 10000 людей із інтелігенції..."* (журнал "Природа", № 7, 2006, с. 67).

А сьогодні ім'я цього вченого хоч і повернуто до історичної пам'яті народу, але зроблено це сфальшовано, із зазначенням, що це "гордість русської науки", не більше і не менше.

Як стало сьогодні відомо з архівних матеріалів, не вдалося перетягнути і знищити згодом всесвітньо відомого вченого *Олександра Смакулу*, хоча його і рекомендували *А. Йоффе* і *Я. Френкель* наприкінці 1930-х

років залучити на роботу до Інституту фізики Української Академії наук (створеного 1929 року). Після закінчення війни вченого примусово було вивезено до США (Массачусетський технологічний інститут). Це про нього згодом проф. *Фано* напише: *“Це геній, людина, яка знає все, що стосується таких матеріалів, як напівпровідники, що використовуються в електроніці”*.

Окрім цих вчених, згадаймо ще ім'я одного із перших академіків Української Академії наук *Степана Смаль-Стоцького*. Господь, мабуть, дав йому знак не приїхати на чергову сесію Ради ВУАН в 1929 році, бо було б з ним те, що сталося з академіками *Степаном Рудницьким*, *Матвієм Яворським*, *Михайлом Кравчуком*, те, що сталося з переважною більшістю геологів, географів і їхніх родин. Вони були запроторені на каторжні роботи у віддалені північні райони СРСР і працювали переважно на лісозаготівлях, будівництві каналів, заводів і доріг, у золотих копальнях і шахтах. Серед них була і славетна дочка українського народу, науковець і героїня національно-визвольної боротьби нашого народу *Олена Степанів* (по чоловікові Дашкевич).

Змушений був працювати поза межами своєї рідної землі і видатний кристалофізик ХХ ст. *Остап Стасів*, засновник і директор Інституту кристалофізики в Берліні, один із фундаторів міжнародного фізичного журналу *“Physica Status Solidi”*.

Творив на чужих теренах і славетний вчений *Степан Прокопович Тимошенко*, чиє ім'я добре знає багатьма поколіннями спеціалістів у різних галузях механіки. Могла б гордитися наша нація ще двома

братами *Степана Тимошенка*, Володимиром — знаним економістом і Сергієм — архітектором і політичним діячем. Усіх їх прийняла у своє лоно американська земля, але серце кожного з них належало Україні...

Рівно ж, пам'ятати й іншого визначного фізика-теоретика *Зенона Храпливого*, науковий талант якого проявився у наукових розвідках в ділянці релятивістської квантової механіки. Він також вартий почесного місця в пантеоні славетних...

Таких сторінок в українській науці незлічимо багато.

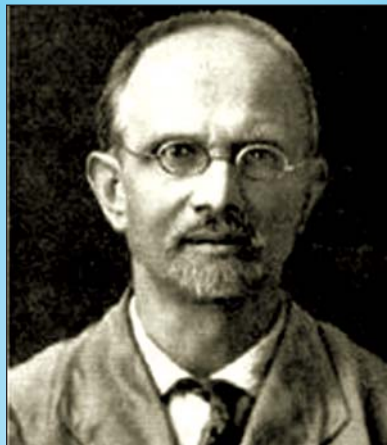
Імена, імена, імена...

Український народ упродовж багатьох віків зберіг свою душу, віру у свої сили, любов до своєї землі. І сьогодні той, хто бажає докоряти, картати свій народ, повинен спочатку подумати, — чи все він зробив для того, щоб допомогти народу позбутися різних вад і самому стати гідним свого народу. Того народу, який дав світові велетнів мислі і духу. І, дай Боже, щоби їхні не менш

талановиті сьогоднішні послідовники не повторили Хресної дороги своїх великих попередників, і нехай їхній талант служить насамперед зміцненню та розвитку незалежної Української держави.

Микола Василенко

Агатангел Кримський

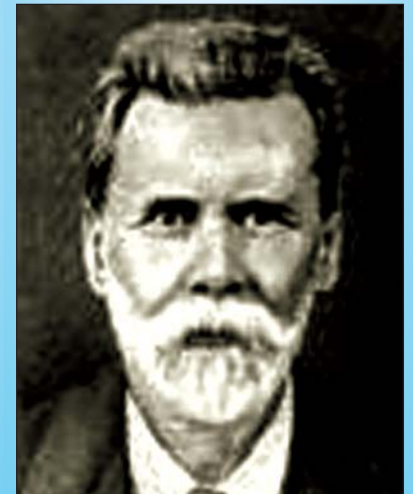
Михайло Кравчук

Сергій Єфремов

Степан Рудницький

Федір Вовк